

MOZAIKOK AZ 1960-AS ÉVEK PANNONHALMI DIÁKÉLETÉBŐL – AZ 1965-ÖS BARADLA BARLANGBALESET APROPÓJÁN¹

„Mit adott útravalóul az iskola? Egyszerű a válasz, sokat, nagyon sokat. Adott tudást, állandó, nyugtalan késztetést a tudás megszerzésére. Adott önfegyelmet és a lelki-gyakorlatok segítségével önértékelési, önreflexiós képességet. Adott hitet, rádöbbenett önmagunk világmindenségbeli kicsinységre és nagyságára. Adott emberséget, hogy ne magunkért, hanem használva-segítve éljünk a világban, annak örülve, hogy adhatunk. Adott szeretet és hűségélményt. Megtanított a toleranciára, a megbocsátani tudás nagyvonalúságára” – emlékezett vissza Kukorelli István húszéves osztálytalálkozójukon a pannonhalmi diákévekre.²

Tanulmányom forrásai egykori pannonhalmi diákokkal készített életútinterjúim, állambiztonsági³ és peres levéltári és sajtóforrások. Két témát elemzek röviden: a tanulók társadalmi hátterét és egy 1965-ös, három diák halálával végződő barlangbaleset történetét.⁴

Pannonhalma története szempontjából az 1956-os megtorlások, – Söveges Dávid igazgató leváltása és meghurcolása⁵ – utáni időszak sem volt nyugodalmas.⁶ 1965 szilveszterén a Baradla barlangban három pannonhalmi diák veszítette életét egy

¹ Hálásan köszönöm Várszegi Asztrik főapát úrnak a kutatás során nyújtott támogatását.

² Ezúton is nagyon köszönöm Kukorelli Istvánnak (1970A), hogy kutatásomat segítette, rendelkezésemre állt, interjút adott.

³ Köszönöm Sonnevend Gergely levéltárosnak a kutatás során nyújtott önzetlen segítségét.

⁴ A pannonhalmi bencés gimnázium történetéről ld. Szalai Béla: *Szegletkő. A pannonhalmi bencés gimnázium és diákothon története. I. kötet. Az első negyedszázad. 1939–1964.* Budapest, 2014. Nagyon köszönöm Fűredi Zoltán dokumentumfilm-rendezőnek, hogy az elsőfokú eljárás peres iratait, fényképeket, az esettel kapcsolatos újságcikkeket rendelkezésemre bocsátotta.

⁵ Erről részletesebben ld.: Borbély Tamás: Söveges Dávid szerzetes bebörtönzése. szerk. Illés Pál Attila és Juhász-Laczik Albin. In: *Örökség és küldetés – Bencések Magyarországon rendtörténeti konferenciák. 7/2.* Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány.* 615–640. o.

⁶ Pannonhalma 1956-os történetéről lásd: Szalai Béla: *Mozaik. Pannonhalma, 1956.* Budapest, 2010. 1956-tal kapcsolatban ld. még. Soós Viktor Attila: *Az 1956-os forradalom öt éves évfordulója Pannonhalmán.* szerk. Illés Pál Attila és Juhász-Laczik Albin I. m. 640–669. o.

máig sem tisztázott balesetben, az évtized végén Legányi Norbert főapátot lemondatták. A diákok történeteiben azonban nemcsak erről szólnak, hanem feledhetetlen tanáregyeniségekről, kirándulásokról, barlangtúrákról, életre szóló barátságokról. A kutatás során részt vettem az egykori diákokkal szoboravatáson és találkózón is.

1965. december 28-án pannonhalmi bencés diákok Pászthory Walter paptanár⁷ vezetésével barlangtúrára indultak az Aggteleki Cseppkőbarlangba.⁸ Az ún. Styxtúrát egy évvel korábban, ugyanebben az időpontban már végigjárták a lelkes barlangászfiúk tanáruk vezetésével, azonban akkor nem történt tragédia. 1965 szilveszterén három középiskolás fiú (Brückner Emőd, Haader Pál, Wettstein Antal)⁹ lelte halálát a barlangászás közben, másik három diák eszméletét veszítette, de őket megmentették.¹⁰ A halál hivatalos oka kihűlés volt. A paptanár 1966 nyarán a Balatonba vitte gumicsónakkal Héthelyi Beatrixet, aki a tóban a csónakból kiszállt, közben vihar kerekedett és a lány eltűnt Pászthory Walter szemei előtt. Egy ideig kereste, de nem találta, majd a lány – az Ifjúsági Magazin 1966. októberi cikkének tanúsága szerint¹¹ – átúsztta a viharos Balatont.¹² A paptanárt ezután három év börtönbüntetésre ítélte a Legfelsőbb Bíróság, melyet le is töltött. Ma sem tisztázott, pontosan mi történt a barlangban, ahogyan az sem, mi történt a Balatonban.¹³ A barlangbalesettel kapcsolatban feltételezhető, hogy a csehszlovákiai oldalról műtrágya szivárgott a barlang vízébe, a barlangászok ettől lettek rosszul. A tanár egykori tanítványaival készí-

⁷ Pászthory *Valter György*, OSB (Bp., 1932. augusztus 30.–Bp., 1996. május 14.): tanár, plébános, cserkésztiszt. A budapesti Bencés Gimnáziumban tanul, 1950. augusztus 6-án lépett be a rendbe, 1956. január 29-én szerzetesi fogadalmat tett. 1959-ben biológia-kémia szakos tanári oklevelet szerzett. 1959–1966 között a Pannonhalmi Bencés Gimnázium tanáraként dolgozott. Az 1965 szilveszteri tragikus barlangbaleset után 3 év szabadságvesztésre ítélték. Szabadulás után Tatán sekrestyés, 1971-től segédmunkás, 1973-tól Győrött a rendház és gimnázium gondnoka, 1990-től a Tihanyi Apátság plébánosa, 1994-től haláláig, 1996-ig a budapesti Szent Benedek Általános Iskola igazgatója. Forrás: *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/P/P%C3%A1szthory.html> Utolsó letöltés: 2014. szeptember 10.

⁸ A túrán 11-en vettek részt: Pászthory Walter, Szemlér Mária kísérőtanárok, hat fiú és három lány.

⁹ Az ő emlékükre Pannonhalmán emléktáblát állítottak az alábbi szöveggel: „Styxnek a mélyéből a jövődőben is oktat a példa, éljetez érdemesen, férfiasan s nemesen.”

¹⁰ Borbás László, Rill Attila, Ruff János.

¹¹ Ivanics István: A szerzetes 4. áldozata. *Ifjúsági Magazin*, 1966. október 5–8. o.

¹² Az esetről ld. még a korabeli sajtóban. Szabó László: Baradla után Balaton. Walter páter ismét halat magáról. *Népszabadság*, 1966. augusztus 25.; Pászthory Walter szomorú esete. *Új Ember*, 1966. szeptember 25.; Népszabadság 1966. szeptember 14.; Beatrix a viharban. *Magyar Nemzet*, 1966. szeptember 25.; Vizsgálat indult a balatoni portások ügyében. *Magyar Nemzet*, 1966. szeptember 30.

¹³ Az Egészségügyi Tudományos Tanács szakértői véleménye szerint a halálesetek okát több tényező kölcsönös befolyása okozhatta: az oxigénhiány, mely a szifonban különös mértékben jelentkezett, a fokozott igénybevétel és a lehűlés. *Új Ember*, 1966. október 23.

tett interjúim tanúsága szerint több változat lehetséges: az első eset a körülmények szerencsétlen egybeesése folytán bekövetkezett véletlen tragédia, míg a balatoni történet még rejtélyesebb: van, aki állambiztonsági provokációt sejtet az eset mögött, mivel Legányi Norbert pannonhalmi főapátot már korábban is félre akarta állítani a hatalom, melyhez jó ürügyet szolgáltatott a tragédia. A korabeli sajtó egyházellenes propagandacélokra használta fel az esetet. Gyurkovics Tibor pedig *Isten nem szerencsejátékos* címmel drámát írt a történetből.¹⁴

Kutatásom kiindulópontját ez a máig megfejtetlen rejtélyes történet adta, így első-sorban azokat a diákokat kerestem meg, akik ott voltak a szerencsétlenség alkalmával, vagy ők is barlangásztak más alkalmakkor Pászthory Walter atyával.¹⁵ A beszélgetések során feltárult egy nagyon izgalmas világ, a diákévek, a diákok társadalmi hátterének sokszínűsége, így úgy véltem, e tanulmány erről a mára már letűnt világról fog szólni, nemcsak a barlangbalesetről (amely külön kötetet is megérdemelne). A korabeli ügynökjelentésekből egyes esetekben megdöbbentő részleteket tudhatunk meg a pannonhalmi diákok mindennapjairól is.¹⁶

Az 1960-as évek pannonhalmi eseményei közül kiemelkedő jelentőségű a Soós Viktor Attila által részletesen feltárt és elemzett eseménysor: 1961. október 23-án – ahogy korábban minden évben – a Pannonhalmi Bencés Gimnázium III/A osztályának diákjai Karsai Géza magyar–történelem szakos tanár óráján a Himnusz elénekülésével, imádsággal emlékeztek meg az ’56-os forradalom áldozatairól.¹⁷ Az Állami Egyházügyi Hivatal vizsgálatot folytatott az ügyben (1962. március 8–10 között a gimnáziumban),¹⁸ az igazgatót, Vályi Hugót leváltották – helyette Monsberger Ulrik lett az igazgató¹⁹ –, két szerzetestanárnak (Domnanovich Ábel, Szabó Zerind) két évre el kellett hagynia a bencés rendet, a történelemtanárt, Karsai Gézát nyugdíjazták. Szabó Péter és Cserhádi Károly III.A osztályos tanulókat az ország összes katolikus középiskolájából kizárták.²⁰ Az évtized közepén, 1965-ben történt a már

¹⁴ Gyurkovics Tibor: *Isten nem szerencsejátékos*. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=581&secId=51567&qdcId=3&libraryId=-1&filter=Gyurkovics+Tibor&limit=1000&pageSet=1>. Utolsó letöltés: 2014. augusztus 27.

¹⁵ Ezúton nagyon köszönöm a beszélgetéseket Budavári Miklósnak, Geszler Ödönnek (1957A), Kis Józsefnek (1967B), Rill Attilának (1963B), Sipos Lászlónak (1967B), Szikora Józsefnek (1967B), Visontai Kovács Zoltánnak (1963B).

¹⁶ Az ügynökjelentések forrásértékéről többek között ld.: Horváth Sándor: „Apa nem volt komcsi” – a mindennapi kollaboráció és az ügynökkérdés határai. In: *Az ügynök arcai*. Libri, Budapest, 2014. szerk. Horváth Sándor, 7–32. o., Gyarmati György: *Mire jök az állambiztonsági iratok és mire nem?* Uo. 65–89. o., Takács Tibor: *Az ügynökhálózat társadalomtörténeti kutatása*, 107–131. o.

¹⁷ Soós i. m. Szalai i. m. 224. o.

¹⁸ Szalai i. m. 226. o.

¹⁹ Szalai i. m. 227. o.

²⁰ Szalai i. m. 229. o.

említett barlangbaleset. 1969-ben a rá nehezedő politikai nyomás hatására Legányi Norbert főapát lemondott.²¹

A pannonhalmi diákság társadalmi háttéréről eddig egy alapos tanulmány készült, Csejovszky Mihályé, aki 1950–1990 között nézte át a Pannonhalmi Bencés Gimnázium iskolai anyakönyveit és olyan kérdésekre kereste a választ, mint a különféle társadalmi rétegek milyen arányban és az ország mely részéről iskoláztatták be gyermekeiket a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumba. Milyen motivációk és iskoláztatási stratégiák fedezhetőek fel egy, a diktatúra által üldözött egyház iskolájában?²²

„A pannonhalmi diákság akkoriban két jól elkülöníthető, homogén csoportból állt. Mi, a falusi plébániák által odakommendált iskolások a vidéki, paraszti társadalom sarjai voltunk, a diákok másik része művelt, városi családokból került ki, egy akkor üldözött osztály nagypolgári rétegéből” – ábrázolta Kukorelli István a vele készült életútinterjúban a diákok háttérét.²³ Csejovszki Mihály kutatási eredményei – és a diákokkal készített interjúim is – ezt támasztják alá: az apák nagy része felsőszintű értelmiségi vagy szakmunkás volt, gyakran testvérek is jártak az iskolába.²⁴

A beilleszkedés nehézségeiről és családi háttéréről is beszélt Sipos László velem készített interjúmban: „1963–67 között jártam Pannonhalmára, Walter atya második osztályába. [...] Walter atyával utána is tartottuk a kapcsolatot, egészen haláláig. Egy héttel halála előtt találkoztam vele utoljára. Egy 14 éves gyereknek, aki kiszakad a családból, annak kell egy apapótlék és erre Walter atya jó volt. [...] Akik korábban is önállóbbak voltak, akiknek testvéreik voltak, azok kritikusan nézték az atyát. Én egyke voltam. Ha egy 14-15 éves gyerek kiesik a családból és talál magának egy fix pontot, ahhoz ő ragaszkodik. A másik pedig az, hogy annak ellenére, hogy az atya szigorú volt, szerzetes volt, volt benne egy empátia. Nekem anyám-apám dolgozott. Édesanyám külker vállalatnál volt üzletkötő. Édesapám postaigazgató volt, az akkori Közlekedési és Postaügyi Minisztériumban dolgozott. Mindketten elég elfoglaltak voltak, anyám elég sokat utazott külföldre. Nagyszüleimet nem ismertem, mind-egyik meghalt, mire én megszülettem. Volt náluk egy idős, vidéki néni, aki 13 éves koromig volt a pótnagymama. Anyámék – ez egy bölcs döntés volt, mondom utólag –

²¹ Életéről részletesen lásd: Várszegi Asztrik: „Belőle nem csinálunk mártírt.” 100 éve született Legányi Norbert pannonhalmi főapát. *Új Ember*, 2006. május 28. <http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2006.05.28/0601.html> Utolsó letöltés: 2014. augusztus 28.

²² Csejovszki Mihály: Katolikus nevelés a politikai diktatúra oktatási rendszerében – a Pannonhalmi Bencés Gimnázium oktatásszociológiai vizsgálata. *Magyar Pedagógia*. 2012/3. szám. 149–166. o. http://www.magyarpedagogia.hu/document/2_Csejovszki_MP1123.pdf Utolsó letöltés: 2014. augusztus 27.

²³ *Váltóállítók között. Kővári Orsolya beszélgetései Kukorelly Istvánnal*. Budapest, Osiris, 2012. 22. o.

²⁴ Csejovszki i.m. 159. o.

azt mondták, hogy menjek Pannonhalmára. [...] Nem volt könnyű bejutni, komoly felvételi volt, sok jó jelentkező volt. Az is érdekes volt utólag számomra, hogy én a lexikális tudással nem virítottam annyira, viszont a képességvizsgálat, amit az Edvin atya²⁵ csinált, a tesztek, azok a legjobban sikerültek. Rengeteget köszönhetek Pannonhalmának”.²⁶

Az iskolák államosítása után – alapvetően megsértve az állampolgárok vallás-szabadsághoz és oktatáshoz való jogait –, 1950-ben az állam és a katolikus egyház között született megállapodás szerint négy szerzetesrendnek²⁷ összesen nyolc, négyosztályos katolikus gimnáziuma működhetett. Mindegyik iskola két-két párhuzamos, negyvenfős osztályt indíthatott. A katolikus gimnáziumokban évente 640 diák érettségizhetett, ez az 1960-ban érettségizettek 2.5%-át tette ki.²⁸ Csejovszki hangsúlyozza, hogy katolikus középiskolában szerzett érettségivel a felsőoktatásba kifejezetten nehéz volt bejutni.²⁹

1962 novemberében az MSZMP VIII. kongresszusa megszüntette a továbbtanuláshoz a származás szerinti kategorizálást. Ennek hatására is a továbbtanulási arányszámok javultak, 1963 nyarán 42 továbbtanulásra jelentkező diákból 24 tanulót vettek fel felsőoktatási intézménybe.³⁰ Az 1960–64 között végzetek közül az 1960-ban érettségiző 59 diák közül 4, 1961-ben érettségiző 53 diák közül 9, 1962-ben 69-ből 11, 1963-ban 61-ből 5, 1964-ben 65-ből 10 volt, aki nem szerzett felsőfokú végzettséget.

„Pécsi László” ügynökjelentésében hangsúlyozta, hogy a továbbtanulók 50%-a mérnöki, 30%-a orvosi, 10%-a bölcsész vagy közgazdasági pályára jelentkezett.³¹ Ennek fő oka – ami a visszaemlékezésekből derül ki – hogy bölcsészkarra eleve nem is próbálták meg a diákok a felvételit, mivel – bár ezt hivatalosan nem deklarálták, de a szóbelin teljesen egyértelművé tették – oda esélyük sem volt pannonhalmi diákként bekerülni.

²⁵ Faggyas Edvin (1919–1970) Budapesten született, 1937-ben lépett a bencés rendbe. Tanulmányait a Szent Gellért Tanárképző Főiskolán, Pannonhalmán és Budapesten végezte 1944-ben (biológia–földrajz szakos tanárként). Egyetemi tanulmányait befejezve Pannonhalmára kerül, ahol tanárként, nevelőként (prefektusként) és igazgatóhelyettesként dolgozott Alsóbélatelepen bekövetkezett hirtelen haláláig. <http://phbencses.hu/hu/node/187> Utolsó letöltés: 2014. szeptember 8.

²⁶ Interjú Sipos Józseffel.

²⁷ A bencés, a piarista, a ferences férfi és a Miaszszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Rendje.

²⁸ Csejovszki, i. m. 151. o.

²⁹ Csejovszki, i. m. 151. o.

³⁰ Szalai, i. m. 238. o. A határozatról ld. Takács Róbert: *A származási megkülönböztetés megszűnése*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

³¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) M-25793. „Pécsi László” jelentése. 1963. október 4.

„1956 után 2-3 évig egyházi iskolából csak mérnöki karokra vettek fel diákokat, nagyon keveset. Osztályonként egyet-kettőt. 59–62 között volt egy kis lanyhulás. Akkor 25-30%-ra felvettek mindenkit mindenhová, kivéve a bölcsészkarokat. Közgázra,³² nappalira jóformán senkit sem vettek fel közülünk. Mi '67-ben érettségiztünk. A mi évünk volt a mélypont, emiatt a Balaton miatt.

Ez tényleg így volt. A mi osztályunkból hármat vettek fel elsőre. Műszakira kettő, Albertet meg engem, a Szélest pedig orvosira.³³

„Közgázra nem lehetett bejutni. Akkor 258 főt vettek fel, abban az évben. Én 19,5 pontot csináltam, ezzel én a 49. voltam.³⁴ Helyhiányra hivatkozva nem vettek fel. A következő évben is jelentkeztem, mondtam, jó napot kívánok, nem nappalira, estire. Ja, akkor jöjjön. Végigkövethető a hullámvész abból a szempontból a felvételi arányszámoknál, mennyire volt a hidegháború éppen mélyponton vagy keményen”.

„Az elmúlt 43 évben köztisztviselőként dolgoztam, eredetileg műszaki főiskolát végeztem, majd a győri egyetem informatika karára jártam. Ennek egy oka volt, hogy Pannonhalmáról nem volt könnyű bejutni egyetemre. Én Walter atya segítségével a középiskolai tanulmányi versenyen kémiából 13. helyezett voltam.³⁵ Ennek kapcsán Veszprémbe jelentkeztem a Vegyipari Egyetemre. Négyen jelentkezünk, mind a négyünknek 5-ös volt az írásbelije, majd utána 0-s szóbelit kaptunk. Utána egy hasznos évet töltöttem a munkásosztály keretében. Ipari tanuló voltam a Magyar Optikai Művekben. Ezt nem éllel mondom, hanem nagyon komolyan, mert láttam, hogyan is lehet élni, ez egy komoly doppingszer volt. Következő évben előfelvétellel bejutottam ez egyetemre, de akkor indult a Műszaki Főiskola. Akkor édesapám javaslatára átjelentkeztem oda, mert akkor nem kellett előtte 11 hónapra elmenni katonának. Azóta sem bánom a műszaki főiskolát, mert az első évfolyam egy rendkívül preferált, dédelgetett évfolyam volt. [...] Az egyetemmel szemben rengeteg gyakorlaton vettünk részt. Amikor az utána való életemben vezető beosztásban voltam a Fővárosi Tanácsnál, inkább főiskolásokat vettem fel, mert ők [...] megnézték, hogy gyakorlatban hogyan működik a rendszer. Ott töltöttem 30 évet a Fővárosi Tanácsnál a Közlekedési Igazgatóságon. 2000. szeptember 1-től a Miniszterelnöki Hivatal most már Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumában dolgozom közlekedéssel foglalkozó kormányfő-tanácsadó referensként”.³⁶

³² Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem.

³³ Utalás a Héthelyi Beatrix ügyre.

³⁴ 20 pontot lehetett maximálisan elérni.

³⁵ OKTV: Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny.

³⁶ Interjú Sipos Lászlóval.

A visszaemlékező számára kulcsidentitást jelentenek a pannonhalmi diákévek. Úgy ábrázolja, hogy apja helyett apjára talált, olyan tudást szerzett, mely sikeres életpályáját meghatározta. Ma is rendszeresen tartja egykori osztálytársaival a kapcsolatot, életre szóló barátságokat kötött diákéveiben.

Az ügynökjelentésekben elvétele szerepelnek információk a diákok társadalmi hátteréről. A barlangbaleset kapcsán Rill Attila családját – ő az egyik olyan diák, aki bár rosszul lett, de túlélte a balesetet – „Feledy Zsolt” ügynök így ábrázolta jelentésében: „[...] én elsősorban a nagypapát és a nagymamát ismerem, kiknek óraszüzetük van a Krisztinavárosi templommal szemben. Még Sárközi Pál főapát ideje alatt³⁷ évente több hetet töltött az egész család Pannonhalmán, az órákat szokták rendbe hozni. [...] Nyilván gyereket is így protezsálták be Pannonhalmára”.³⁸ Tehát az ügynökjelentés a családot a korszakban „egyéb kategóriának” számító kisiparoscsaládnak írja le, melyet Pannonhalmához szoros szálak fűznek.

A diákok mindennapjairól megtudhatunk érdekességeket Szalai Béla *Szegletkő* című kötetéből is. Például azt, hogy 1960-tól volt televízió és két fotólaboratórium is működött a gimnáziumban. Ebben az évben került oda Táló Zoltán testnevelő tanár – 1956-os forradalmi részvétele miatti börtönbüntetése letöltése után –, aki a hegymászó túrák szervezője és mozgatórugója lett.³⁹ Az élelmezéssel kapcsolatban színteljesen jelentő visszaemlékezés, hogy a tálalószolgálatot végző IV.b-ek az alagsorban található zongorába rejtettek el nagy adag rántott húst, ínséges időkre számítva.⁴⁰ 1962 szeptemberében az aggteleki kiránduláson a IV.B osztályból éjjel a kempingben hárman átszöktek meglátogatni a szintén ott éjszakázó gimnazista lányokat. A lányok tanárnője botrányosnak minősítette ezt a viselkedést és Pászthory Walteren számon kérte a diákok magatartását, ő azonban akkor nem büntette meg a bűnösöket, csak 1962. október 27-én ült össze a fegyelmi bizottság, és zárta ki az iskolából Vándor Miklóst.⁴¹ 1962-ben Táló Zoltán átszervezte a természetjáró szakkört – melynek 80 körüli volt a taglétszáma –, négy szakosztályt szervezett: turista, hegymászó, barlangjáró és vízitúra szakosztályt. A barlangjárót vezette Pászthory Walter.⁴² 1963-ban a barlangászok tudományos feltáró munkát végeztek: a bakonyi Szárazgerence barlangjában őslénytani maradványokat találtak, a Bakonyi-karsztban több víznyelőt feltártak.⁴³

³⁷ Sárközi Pál (1884–1957) pannonhalmi főapát volt 1951–1957 között.

³⁸ Pontosabban az unokát. ÁBTL M- 37076/3. Feledy Zsolt jelentése, 1967. április 10.

³⁹ Szalai, i. m. 218. o.

⁴⁰ Szalai, i. m. 220. o.

⁴¹ Szalai, i. m. 231. o., 235. o.

⁴² Szalai, i. m. 232. o.

⁴³ Szalai, i. m. 233. o.

Az ügynökjelentésekből szerezhettünk tudomást arról, hogy a diákok 1962 őszén a Mátrában kirándultak, a szilvesztert Nagyhideghegyen töltötték Pásztor Walter vezetésével.⁴⁴ A diákok nyári programjáról „Pécsi László” jelentéseiből megtudhatjuk, hogy 1963 nyarán Rába-Duna kajaktúrán vettek részt, 1963. július 6–22 között 45 diák nyaralt Fonyód–Alsóbélatelepen. Július 23–25 között budai barlangtúrán vettek részt, július 29–augusztus 5-ig kabhegyi barlangkutató táborban, július 30 és augusztus 8. között tatai állótáborban, július 28–augusztus 12. között magas tátrai sziklamászó táborban.⁴⁵

Budavári Miklós mesélt arról, hogy a bakonyi kirándulások során „volt egy idézőjelesen saját barlangunk, a Kuti Márton víznyelő, amit mi tártunk fel”.

Sipos László az 1964-es barlangtúrán vett részt: „A barlangélmény nekem nagyon jó volt, egy hétre terveztük, de el is csúsztunk az időben. Rosszabbra számítottam, mert ha az ember egy hétre sötétbe bezárva van, azt nem lehet előre tudni, milyen hatással van rá. Nem volt hideg a páratartalom miatt, másrészt sátrakban aludtunk, harmadrészt olyan programok voltak: minden nap túra, saját magunknak csináltuk az ellátmányt, főzést. Gondoljon bele, ez egy tinédzser srácnak milyen élmény lehetett”.⁴⁶

Az 1964-es barlangtúrára Budavári Miklós így emlékezett vissza: „Mi 1964. december 28 és január 5 között voltunk a föld alatt, szilveszter éjjelén bementünk a határrácshoz, az akkori magyar–csehszlovák határhoz és ott elénekeltük a Himnuszot, ott töltöttük az éjfélét. Sátrakban aludtunk, volt matracunk, hálósákunk, minden rendesen. Senkinek semmi baja nem esett, nagyon nagy élmény volt ez nekünk. Aztán amikor a baleset megtörtént, az újságok mindenfélét írtak, hogy Walter éheztetett bennünket, naponta egy harapás csokit ehettünk, ez abszolút marhaság volt”.⁴⁷

Budavári Miklós visszaemlékezése során utal arra, hogy a tragikusan végződő barlangbaleset után sajtóhadjárat indult Pászthory Walter ellen, melynek során az újságcikkekben úgy ábrázolták őt, mint a szocialista rendszer esküdt ellenségét, Pannónhalmát pedig a reakció védőbástyájaként. A Népszabadság cikke azzal vádolta Pászthory Waltert, hogy diákjait aszkézisre nevelte, másrészt a diákok nem vettek részt előzetes orvosi vizsgálaton a túra előtt és éhezettette őket.⁴⁸ „Ima, rövid étkezés, túra, ima, egy óra pihenő, túra, rövid étkezés, ima, lefekvés. A fiú csak úgy, a barlang kövezetére helyezett gumimatracon, a lányok sátorban aludtak. Miért volt rövid az étkezés? Mert nem terhelhették túl a gyomrukat. Az aszkétaszellelem, a nehézségek elviselése, állandóan nedves, sokszor csuromvizes ruhában, 11 fokok hő-

⁴⁴ ÁBTL M-36924/3 Marosi fn. ügynök jelentése, 1963. január 26.

⁴⁵ ÁBTL M-25793. Pécsi László jelentése, 1963. szeptember 20.

⁴⁶ Interjú Sipos Józseffel.

⁴⁷ Interjú Budavári Mikóssal.

⁴⁸ Az aggteleki szerencsétlenség. *Népszabadság*, 1966. február 20.

mérsékleten, csak könnyű étkezés mellett fejleszthető. Pászthory tanár úr, hogy példát mutasson, mindössze kenyeret és almát vitt magával, és előírta, hogy naponta kétszer lehet étkezni”.⁴⁹

A sajtópropaganda hátterében Szabó László állt, ahogyan azt egy ügynökjelentésből is megtudhatjuk: „1966. november 4-én a Metro Klubban⁵⁰ előadást hirdettek Állam, vallás, Pászthory-ügy címmel. [...]”⁵¹ Az előadó dr. Szabó László, a Népszabadság munkatársa volt. Meglepett a nagyszámú hallgatóság. [...] Sok joghallgató, II-III. éves vett részt, de sok idegen is. [...] Az összlétszám meghaladta a 200 főt. [...] A hallgatóság hangulatát tekintve nem lehet azt mondani, hogy Szabóval szemben túlzottan elismerőek lettek volna. [...] Sérelemzték, hogy Pászthory esetéből általános következtetést vont le. Nem értettek egyet, hogy fasiszta szelleműnek tartotta Pászthory nevelési elveit. Nem láttak irredenta megnyilvánulást a rácsnál énekelt Himnuszban”.⁵² A Magyar Nemzet újságírója az elsőfokú ítélet meghozatala után cikkében elítélte a „veszélyesen élni” tételt, és ezt a jelenséget, amit vakmerőségnek ábrázolt, kapcsolta össze a fasizmussal: „[...] immár keserű és kegyetlen emlékeink közé tartozik Európának az a korszaka, amikor az emberi műveltséget magasra emelő vén földrész tekintélyes hányadán ez a szemlélet uralkodott, amikor az olasz és német fasizmus e két pattogó szóba sűrítette az ifjúság nevelésének vezérfonalát”.⁵³ A lejárató propaganda korabeli egyházpolitikai háttere Legányi Norbert lemondatásának előkészítése volt.

A barlangbaleset miatti korabeli peres eljárással kapcsolatban számos megválaszolatlan kérdés marad. Ugyanis az elsőfokú bíróság ítéletében Pászthory WALTERT bűnösnek találta három rendbeli gondatlan emberölésben, ezért 4 év szabadságvesztés, 5 év közügyektől eltiltásra ítélte.⁵⁴ A Legfelsőbb Bíróság azonban ezt 1967. február 27-én hozott ítéletében módosította: egy rendbeli gondatlan emberölésre, három év szabadságvesztésre és öt év eltiltásra a közügyektől. A visszaemlékezők között konszenzus alakult ki abban a kérdésben, hogyha Pászthory Walter nem hagyta volna cserben Héthelyi Beatrixet a Balatonban, akár felfüggesztett börtönbüntetés is lehetett volna a barlangbaleset miatti eljárás vége, azonban a Balatonon történtek után – lett légyen az állambiztonsági provokáció, vagy valós eseménysor – már nem maradhatott letöltendő büntetés nélkül egyik tett sem, mivel visszaesés volt tapasztalható.

⁴⁹ Az aggteleki szerencsétlenség. *Népszabadság*, 1966. február 20.

⁵⁰ Budapesten.

⁵¹ A sajtótudósítást ld. Állam, vallás, Pászthory-ügy. *Magyar Nemzet*, 1966. november 20.

⁵² ÁBTL 27702/1. Maróti fn. ügynök jelentése. 1966. november 24.

⁵³ Veszélyesen élni? *Magyar Nemzet*, 1966. október 16.

⁵⁴ Erre vonatkozó sajtót ld. Ítélet a Baradla-perben. *Népszabadság*, 1966. október 15., Ítélet a Baradla-perben. *Magyar Nemzet*, 1966. október 15.

Van azonban egy olyan tény, amelyről a visszaemlékező egykori tanítványok sem tudhattak. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának M-25793-as számú dossziéja őrzi „Pécsi László” ügynök jelentéseit. Többek között a dossziében találhatóak jelentések tanártársokról, a pannonhalmi bencés gimnázium történetéről, a diákok nyári táborairól, a diákok helyzetének általános jellemzéséről. Az ügynököt 1963-ban szervezték be, fiatal tanár volt a pannonhalmi bencés gimnáziumban, a barlangkutató szakkör vezetője. 1965 nyarán hat hetet Németországban töltött, ennek útinaplóját is elolvashatjuk ügynökjelentés formájában.

Az ügynök és az állambiztonság közti folyamatos kapcsolattartást az ellene indított rendőrségi eljárás megtépázta. Ugyanis „Pécsi László” 1965. február 19-én nem találkozott tartótisztjével, mert „a miskolci rendőrkapitányság folytatta ügyében a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés miatt a vizsgálatot.” Az ügynökről korábban személy szerint – kivéve a németországi utat – nem tudhattunk meg sok mindent, azonban ettől kezdve minden egyes találkozáson panaszkodott. Úgy tűnik, az állambiztonsági találkozókat főrumként szerette volna használni saját ügyének, a három diák halálával végződő barlangbaleset miatti felelősségre vonásnak a rendezésére. 1966. március 7-i jelentésében panaszkodott az ellene folyó sajtókampányra, különösen az 1966. február 20-i, Szabó László tollából a Népszabadságban megjelent cikke: „mélységesen megdöbbentette az állami szervek által a barlangszerecsétlenséggel összefüggő „támadás», s abbeli véleményének adott kifejezést, hogy az eddig táplált reményei az állam jóindulatát és reális elbírálását illetően szertefoszlottak.” Az 1966. május 2-i találkozáson a tartótiszttel megbeszélték a bírósági tárgyalást és az ügynök, aki a diákokat kísérő tanárként a barlangbaleset gyanúsítottja volt, megköszönte a BM szerveknek, hogy a tárgyalás menetének kedvező alakulása mögött a BM szervek közreműködését érzi.

Az ügynökjelentések a fentebb idézett Legfelsőbb Bírósági ítélet megszületésével megszakadtak, az ügynök börtönbe vonult, hogy letöltse büntetését. Szabadulása után Pászthory Waltert a tatai és budatétényi évek után Győrbe helyezték, ahol az állambiztonság ismét felvette a kapcsolatot vele, azonban ez már egy másik történet. Pászthory Walter ellentmondásos személyének egy fontos aspektusa ügynökmúltja és úgy érzem, e tudással jobban megérthetővé válik személyisége is.

A Legfelsőbb Bíróság enyhébb ítélethozatalának oka – amely ellentétes azzal a logikával, hogy a balatoni történet miatt visszaesően gondatlanul járt el Pászthory Walter – az ügynöki tevékenység lehetett, mely eddig nem került napvilágra. Pászthory Walter a vele készített életútinterjúban sem utalt erre. A paptanár megítélése egykori diákjai körében többretű, azonban a barlangbaleset megítélésben konszenzusos. mindannyian tragikus véletlennek tartják, akár oxigénhiány, akár a csehszlovák oldalról beszivárgott műtrágya okozta azt. Pászthory Walter emlékezete – az ügynök-

múlt tudása nélkül is – a diákok körében sokrétű. A kutatás tárgyából fakadóan inkább olyanokhoz jutottam el, akiknek életében meghatározó tanáregyéniség volt, akik pótapaként tekintenek rá, ma is ápolják az emlékét. Az ügynökmúlt nyilvánosságra hozatalával céлом az igazság feltárása, és annak elősegítése, hogy jobban és alaposabban megismerhessük, megérthessük múltunknak ezt a szeletét. Az ügynök morális alapon elítélhető, azonban mérlegelni és magyarázni kell a körülményeket is, pszichológiai és szociológiai érvekkel. Az ügynök ábrázolható bűnbakként és áldozatként is. Úgy tűnik, Pászthory Walter esetében – olvasva jelentéseit – a rendszerrel való kollaboráció értelmezhető úgy, hogy Pászthory meg akarta magyarázni, meg akarta értetni az állambiztonsági szervekkel világgépét, diktatúraellenességét. Olyan, mintha érvekkel meg akarta volna győzni az egyházellenes államot az istentagadás, az ateista világgép tarthatatlanságáról. Amikor beszervezték, évekkal a barlangbaleset előtt, életvitele és tettei alapján abszolút nem volt zsarolható.

A diktatúrában az állampolgárok mindennapi cselekedeteit többféle értelmezési keretben lehet leírni. A pannonhalmi iskolaválasztással a diákok szülei nyíltan vállalták, hogy a rendszer ideológiájával nem azonosulnak. Ezzel vállalták azt is, hogy gyermekeik továbbtanulása – kiváló tanulmányaik ellenére - nehezített lesz. A diákok életútját végigkövetve úgy tűnik, a nehéz körülmények ellenére is megvalósították álmaikat, sikeresen építettek karriert. A tragikus barlangbaleset az állam egyházellenes, ateista propagandájának malmára hajtotta a vizet, akárcsak a balatoni csónaktúra. Ezzel a rövid tanulmánnyal céлом elsősorban kérdések felvetése volt: a diktatúra szorításában, az állam és egyház küzdelmében milyen jelentősége lehetett egy tragikus barlangbalesetnek, hogyan lehetett a tragédiát felhasználni az egyházellenes propagandában. A diktatúra összetett működésének jó példáját adja, hogy a tragikusan végződő barlangtúrát vezető tanár az állambiztonság beszervezett ügynöke volt.

ÖSSZEFOGLALÓ

1965 szilveszterén az Aggteleki Cseppkőbarlangban tragikus barlangbaleset történt, amelyben három diák életét veszítette. A diákokat vezető tanárt, Pászthory Waltert a Legfelsőbb Bíróság 3 év letöltendő szabadságvesztésre ítélte gondatlanságból elkövetett emberölés miatt. A tanár egykori tanítványaival készített interjúk tanúsága szerint több változat lehetséges. Van másik – balatoni – eset is. Ez még rejtélyesebb. Van, aki állambiztonsági provokációt sejtet az eset mögött, mivel Legányi Norbert pannonhalmi főapátot már korábban is félre akarta állítani a hatalom. A korabeli sajtó egyházellenes propagandacélokra használta fel az esetet, Gyurkovics Tibor pedig *Isten nem szerencsejátékos* címmel drámát írt a történetből. Az ügy sajtós-

sága: a tanár 1963 óta az állambiztonság beszervezett ügynöke volt. Egykori diákjai számára a tanár – akik ismerik ügynökmúltját nem – fontos, meghatározó figura.

A pannonthalmi diákság társadalmi háttéréről eddig egy alapos tanulmány készült, Csejovszky Mihályé. Az általa megkérdezett visszaemlékezők megerősítették: a diktatúra szorításában az egykori pannonthalmi diákoknak a továbbtanulás bizonyos területeire (bölcész, közgazdász) nappali tagozaton – annak ellenére, hogy a származási kategóriák szerinti megkülönböztetést 1962 novemberében az MSZMP VIII. kongresszusa eltörölte – nem volt esélye bejutni. Ezekben az esetekben az érettségi után egy év kihagyással esti tagozaton kezdték el tanulmányaikat. A pannonthalmi évek alapvetően meghatározóak a diákok számára, ma is szoros baráti kapcsolatban állnak egymással és a helyhez kapcsolódó kollektív emlékezetnek egy hangsúlyos elem az egykori barlangbaleset megélés-története.

ZSÓFIA ESZTER TÓTH

1960's PANNONHALMA STUDENT LIFE MOSAICS, APROPOS OF THE 1965 BARADLA CAVE ACCIDENT

I would like to show what 1960's Pannonhalma student life was like, apropos of the tragic caving accident that occurred on New Year's Eve in 1965 at the Aggtelek Cave, in which three students lost their lives. My sources include documents pertaining to the lawsuit, press accounts from the period and interviews I had conducted with these onetime students. Walter Pászthory, the teacher in charge of the students, was sentenced to a three-year prison term for involuntary manslaughter resulting from negligence. The official causes of death were hypothermia and anoxia. However, it may be presumed that fertilizer had been leaking into the water found in the cave from the Czechoslovak side, and it was that which made them sick. According to the interviews with the teacher's former students, several different variations are possible: The first case is that it was a tragic accident of unfortunate coincidences, while the other one, occurring at Lake Balaton, was more mysterious. There are those who surmise that a state security-driven provocation was behind the case, since the state apparatus had earlier wanted to marginalize Norbert Legányi, head abbot, and for which the tragedy provided a convenient pretense. Likewise, the press at the time used the case for anticlerical propaganda. Tibor Gyurkovics immortalized the story in a drama he titled *Isten nem szerencsejátékos* (*God is not a Gambler*).

What makes the case unique is that the teacher had been an informer for the state since 1963, which I bring to light in my study. For his former students – who did not know about his agent past – he had been an important, influential figure. In the second part of my study, based on my interviews with them, I have analyzed what opportunities the students had had to further their educations within the vise grip of the dictatorship, and as a kind of unique doggedness (*Eigensinn*), how successful they had been in their chosen career paths. Despite the fact that the one-party state had done away with class origin categorization on university applications, the Pannonhalma students – irrespective of their outstanding academic results – had had no chance to be accepted into any humanities or economics program upon graduation from high school.

MOSAIKEN AUS DEM SCHÜLERLEBEN DER 1960ER-JAHRE IN PANNONHALMA VOR DEM HINTERGRUND DES UNGLÜCKS IN DER BARADLA- HÖHLE 1965

Silvester 1965 ereignete sich in der Tropfsteinhöhle in Aggtelek ein tragisches Unglück, das drei Schüler das Leben kostete. Der Lehrer Walter Pászthory, der die Schüler führte, wurde vom Obersten Gericht wegen fahrlässiger Tötung zu drei Jahren Freiheitsstrafe ohne Bewährung verurteilt. Offizielle Todesursachen waren Auskühlung und Sauerstoffmangel. Es ist allerdings anzunehmen, dass von der tschechoslowakischen Seite Kunstdünger in das Wasser der Höhle gesickert war und den Höhlenwanderern deswegen schlecht wurde. Laut der Interviews mit den einstigen Schülern des Lehrers sind mehrere Varianten möglich: Der erste Fall wäre eine zufällige Tragödie, die wegen des unglücklichen Zusammenspiels der Umstände eintrat, während die Story vom Balaton noch rätselhafter ist: Mancher ahnt eine Provokation der Staatssicherheit hinter dem Fall, da die Staatsmacht den Erzabt von Pannonhalma, Norbert Legányi, schon früher hatte beiseite schaffen wollen, wofür die Tragödie einen guten Vorwand lieferte. Die damalige Presse nutzte den Fall für Zwecke kirchenfeindlicher Propaganda. Tibor Gyurkovics schrieb ein Drama über diese Geschichte unter dem Titel *Isten nem szerencsejátékos* (Gott ist kein Glücksspieler). Die Besonderheit der Angelegenheit besteht darin, dass der Lehrer von 1963 an informeller Mitarbeiter der Staatssicherheit war. Der Lehrer ist für seine einstigen Schüler – die seine Vergangenheit als Agent nicht kennen – eine wichtige, entscheidende Figur.

Über den sozialen Hintergrund der Schülerschaft von Pannonhalma ist bisher eine gründliche Studie vorgelegt worden, u.zw. von Mihály Csejovszky, der die Schulumatrikel des Benediktiner-Gymnasiums von Pannonhalma im Zeitraum 1950–1990 durchforstete und Antwort auf Fragen suchte: wie, in welchem Verhältnis und aus welchem Landesteil Eltern aus unterschiedlichen Gesellschaftsschichten ihre Kinder in das Benediktiner-Gymnasium von Pannonhalma einschreiben ließen und welche Weiterbildungsmöglichkeiten die Schüler hatten. Die Befragten bekräftigten, dass

die einstigen Schüler von Pannonhalma unter dem Druck der Diktatur keine Chance hatten, auf gewissen Gebieten der Weiterbildung (Philologie, Ökonomie) im Direktstudium aufgenommen zu werden, ungeachtet der Tatsache, dass der VIII. Parteitag der USAP im November 1962 eine Diskriminierung nach Abstammungskategorien abgeschafft hatte. In diesen Fällen begann man nach einer Pause von einem Jahr nach der Matura mit dem Fernstudium. Die Jahre in Pannonhalma waren für die Schüler entscheidend: Sie stehen auch heute noch in engem freundschaftlichem Kontakt miteinander, und das Erlebnis des einstigen Höhlenunglücks ist ein nachdrückliches Element des mit dem Ort verbundenen kollektiven Gedächtnisses.

